

DERLEME MAKALE

PRENS SABAHATTİN VE MEHMET CAVİT BEY'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ VE OSMANLI BASININA YANSIMALARI THE ECONOMIC VIEWS OF PRINCE SABAHATTIN AND MEHMET CAVIT BEY AND THEIR REFLECTIONS IN THE OTTOMAN PRESS

Yusuf TAŞ¹

Makale Bilgisi Öz

¹ Dr., Kahramanmaraş İstiklal
Üniversitesi,
Kahramanmaraş /Türkiye
ORCID: [0000-0002-6916-8624](https://orcid.org/0000-0002-6916-8624)
Mail: yusuf.tas@istiklal.edu.tr

Corresponding Author:
Yusuf Taş

DOI:
10.64331/kiusosyal.1799402

Ay/ Yıl: Aralık/ 2025
Cilt:3
Sayı:2

Citation:
Taş, Y. (2025). Prens Sabahattin ve
Mehmet Cavit Bey'in iktisadi
görüşleri ve Osmanlı Basınına
yansımaları. *KİÜ Sosyal Bilimler
Dergisi*, 3(2), 105-115.

Prens Sabahattin ve Mehmet Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında liberal görüşleriyle ön plana çıkan şahsiyetlerdendir. Her iki isim de iktisadi alanda devletçi politikaların reddi ve bireysel girişimin desteklenmesi gibi fikirleri benimsemişlerdir. Liberal düşüncenin iki farklı yüzünü temsil eden Prens Sabahattin ve Cavit Bey, siyasi hayatlarını da farklı fırkalar içerisinde sürdürmüşlerdir. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kurucusu olan Prens Sabahattin, II. Meşrutiyet sonrası süreçte İttihat ve Terakki'nin karşısında yer alan Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın lider isimlerindedir. Merkeziyetçiliğe karşı yerel yönetimleri savunan Prens Sabahattin, iktisadi ilerlemede ise bireysel girişimlerin üzerinde durmuştur. Cavit Bey ise İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde etkin konumda yer almış, II. Meşrutiyet sürecinde kurulan hükümetlerde Maliye ve Nafia Nazırlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Türkiye'nin iktisadi alanda kalkınmasını ziaratta gören Cavit Bey, diğer yandan Balkan ve I. Dünya Savaşları sonrasında benimsenen milli iktisat modelinin de uygulayıcısı olmuştur. Bu çalışmada, liberal düşüncenin Osmanlı siyasal yaşamındaki iki farklı aktörü olan Prens Sabahattin ve Cavit Bey'in hayatları ve özellikle de iktisadi görüşlerinin Osmanlı Basınına yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahattin, Cavit Bey, Liberalizm, Osmanlı, Basın.

Abstract

Prince Sabahattin and Mehmet Cavit Bey were prominent figures in the final years of the Ottoman Empire, known for their liberal views. Both embraced ideas such as the rejection of state-led economic policies and the support of individual enterprise. Representing two different facets of liberal thought, Prince Sabahattin and Cavit Bey also pursued their political careers within different factions. Prince Sabahattin, founder of the Society for Individual Initiative and Decentralisation, was one of the leading figures of the Ahrar and Freedom and Union Party, which opposed the Committee of Union and Progress after the Second Constitutional Era. Prince Sabahattin, who defended local administrations against centralisation, emphasised individual initiatives in economic progress. Cavit Bey, on the other hand, held an influential position within the Committee of Union and Progress and served in roles such as Minister of Finance and Minister of Public Works in the governments formed during the Second Constitutional Era. Cavit Bey, who saw Turkey's economic development as a priority, was also an implementer of the national economy model adopted after the Balkan and First World Wars. This study examines the lives of Prince Sabahattin and Cavit Bey, two different actors of liberal thought in Ottoman political life, and particularly how their economic views were reflected in the Ottoman press.

Key Words: Prince Sabahattin, Cavit Bey, Liberal Thought, Ottoman, Press

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl modernleşme fikirlerinin getirdiği önemli kavramlardan biride liberalizm olmuştur (Karpat, 2014, s.80). Sakızlı Ohannes Paşa ile başlayan iktisadi liberalizmin Osmanlı'daki önemli temsilcileri arasında Prens Sabahattin ve Mehmet Cavit Bey de yer almıştır. Onlar hem siyaseten hem de iktisadi açıdan liberal ilkeleri savunmuşlar, II. Abdülhamit iktidarına karşı yürütülen muhalif Jön Türk hareketinin de önemli figürleri arasına girmişlerdir. Ancak gerek meşrutiyet öncesinde gerekse meşrutiyet sonrasında gelişen siyasi ortam, Prens Sabahattin ve Cavit Bey'i iki farklı kutupta konumlandırmıştır. Cavit Bey, II. Meşrutiyet sonrası kurulan kabinelerde İttihat ve Terakki'nin temsilcisi sıfatıyla Maliye ve Nafia Nazırlığı görevlerini icra ederken Prens Sabahattin Bey ise neredeyse tüm politik yaşamı boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti ile mücadele etmiş, Ahrar (Liberal) ve ardından Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında bulunmuştur. İttihatçılar; liberalizmi zararlı görmeye, teşkilatı liberal "kirlerden" temizlemeye çalıştığına Sabahattin Bey ve liberaller arasındaki görüş ayrılıkları daha da derinleşmiştir (Ahmad, 1969, s.158, 161).

1878 yılında İstanbul'da doğan Prens Sabahattin, Sultan Abdülmecit'in kızı Seniha Sultan ve Mahmut Celalettin Paşa'nın oğludur. Anne tarafından hanedan mensubu (Sultanzade) olan Prens Sabahattin, son dönem Osmanlı padişahları Sultan V. Murat, II. Abdülhamit, Sultan Mehmet Reşat ve Sultan Vahdettin'in de yeğenidir (Okan, 2008, s. 479). Babası Mahmut Paşa'nın, Sultan Abdülhamit'le yaşadığı fikir ayrılıkları nedeniyle henüz 19 yaşında babası ve kardeşi Lütfullah Bey'le birlikte 1899 yılının Ekim ayında yurt dışına kaçmıştır (Kuran, 2000, s. 114). Burada Jön Türklerle temasa geçen Prens Sabahattin, hürriyet taraftarları arasında da yeni bir heyecan uyandırmıştır (Kutay, 1964, s. 63). Bir süre sonra Jön Türklerin lider şahsiyetlerinden biri hâline gelen Prens Sabahattin, I. Jön Türk Kongresi'nin toplanmasında da öncü olmuştur. Sabahattin Bey'in girişimleri sonunda kongre; Türk, Arap, Rum, Kürt, Ermeni, Çerkez, Arnavut ve Musevi temsilcilerinin katılımıyla, 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirilmiştir (Tunçay vd., 2021, s. 23). Prens Sabahattin ve çevresinin 1908 sonrası etkin konuma gelecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilk görüş ayrılıkları da bu kongrede başlamıştır. Kongreye katılanlar, "*müdahaleciler*" ve "*adem-i müdahaleciler*" olarak ikiye ayrılmış, Prens Sabahattin'in çevresi, istibdat idaresinin ortadan kaldırılması için yabancı bir devletin müdahalesini desteklemiştir. Ahmet Rıza Bey grubu ise aksi görüş beyan etmiştir (Kutay, 1964, s. 148). Prens Sabahattin ve İttihatçılar arasındaki fikir ayrılıkları, meşrutiyetin yeniden yürürlüğe konduğu 1908 sonrasında ise "*adem-i merkezîyetçi*" ve "*merkezîyetçi*" şeklinde devam etmiştir. Prens Sabahattin ve kendisini destekleyen Jön Türkler, yerel yönetimleri benimseyen "*adem-i merkezîyetçiliği*", Ahmet Rıza Bey ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ise "*merkezîyetçiliği*" savunmuşlardır.

Liberalizmin bir diğer önemli siması Cavit Bey ise 1877 yılında Selanik'te doğmuştur. Babası Tüccar Naim Efendi ve annesi Fatma Hanım'dır. Dönme, yani Sabetaycı olarak adlandırılan bir camianın üyesidir (Eroğlu, 2008, s. 13, 15). Eğitiminin ardından 19 yaşında memuriyete başlayan Cavit Bey, Ziraat Bankası muhasebe kaleminde çalışmıştır. Daha sonra, Maarif Nezareti Rüşdiye İdaresi Katipliği, Darü'l-muallimin Sunûf-ı Aliyye İlm-i Servet ve Usûl-i Maliye hocalığı yapmıştır (Eroğlu, 2008, s. 17). 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılan Cavit Bey, 1907'de yurt içi ve yurt dışı Jön Türk Cemiyetlerinin birleşmesi ve İttihat ve Terakki adını alması üzerine çalışmalarına burada devam etmiştir. Cavit Bey, II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Talat ve Hafız Hakkı Bey'le birlikte İstanbul'a gelmiştir. Masonlarla da yakından teması olan Cavit Bey, Selanik İspanyol Maşrik-ı Azamı'na bağlı olan Perseverancia Locası'na kayıtlıdır (Eroğlu, 2008, s. 32, 40).

Prens Sabahattin Bey'in Siyasi ve İktisadi Programı

Prens Sabahattin, I. Jön Türk Kongresi'nin toplanmasında önemli rol oynamış ve kongrede başkan seçilmiştir. Ancak Ahmet Rıza Bey grubu ile mutabakat sağlanamadığı için beklediği sonucu alamamıştır (Uçman, 2007, s. 341, 342). Sabahattin Bey, Jön Türkler arasında yaşanan bölünmenin ardından 1906 yılında arkadaşlarıyla birlikte Paris'te Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ni kurmuştur (Armaoğlu, 1997, s. 598). Prens Sabahattin Bey, idarede "*adem-i merkezîyet*", içtimai hayatta ise "*teşebbüs-i şahsi*" fikrini savunmuştur. Aynı zamanda bir sosyolog olan ve Osmanlı toplumunun geri kalma

nedenlerini irdeleyip çözüm aramaya çalışan Prens Sabahattin Bey'in ortaya koyduğu düşüncelerde; Haeckel, Büchner, Fouillö, Le Play ve Edmond Demolins gibi düşünürlerden etkilendiği görülmüştür (Mardin, 2008, s. 294).

Batı ve Doğu medeniyetlerini mukayese eden Prens Sabahattin, Batı toplumlarında bireyselliği, Doğu toplumlarında bütüncüllüğü görmüştür. Sabahattin Bey'e göre Batı Medeniyeti bireysellekle gelişmiş, fakat şahsi teşebbüslerin filizlenmediği Osmanlı toplumunda, girişimci-kapitalist bir sınıf meydana gelmemiştir. Öte yandan, bireylerin ikballerini sadece devlet memurluğunda görmesi de önemli bir sorun teşkil etmiştir (Odabaşı, 2014, s. 83)¹.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-u Esasî'nin tekrar yürürlüğe girmesinin ardından babası Mahmut Paşa'nın naaşıyla birlikte 2 Eylül 1908'de İstanbul'a gelen Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki ile birlikte çalışma imkanı olmadığını anlamış, kısa bir süre sonra da Ahrar Fırkası'nı örgütlemiştir (Akşin, 2015, s. 29). Sabahattin Bey'in dönüşü taraftarları arasında heyecan yaratmış, fikirleri de gazetelerde yer almaya başlamıştır. 3 Eylül 1908 tarihli *İkdam*'da, "Ne idi o dünkü hal? Ne idi İstanbul ahalisinin o dünkü ıyd-ı millisi? Ne idi o heyecanlar o tehalükler (koşma, izdiham), o meserret sühanları, o meftuniyet avazeleri? Ne idi, ne idi? Ta Kal'a-i Sultaniye'den beri gözümüzün önünde cereyan eden o vukuat-ı muhteşeme ne idi? (İkdam, No: 5128, s. 1)." ifadeleriyle Sabahattin Bey'in dönüşü okurlara heyecanlı bir dille aktarılmıştır.

Prens Sabahattin Bey'in gelişinin hemen ardından 14 Eylül 1908'de Ahrar Fırkası kurulmuştur. Kurucular arasında, Sabahattin Bey'in yakından tanıdığı ve kendisinin fikirlerini benimseyen Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Celaleddin Arif, Mahir Said, Satvet Lütfi ve Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat gibi isimler yer almıştır (Sancaktar, 2021, s. 75, 76) ve parti programı, Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programıyla örtüşmektedir.

Sabahattin Bey taraftarları, Prens'in dönüşüyle birlikte yoğun bir propagandaya da başlamış, "adem-i merkezîyet", "teşebbüs-i şahsî", "tevâsî-i mezuniyet" gibi kavramları topluma aşılama gayreti içerisinde olmuşlardır. Yazılarıyla Prens Sabahattin'in fikirlerini savunan Ali Kemal, "Sabahattin Bey Efendi" başlıklı makalesinde, teşebbüs-i şahsinin terakki için önemine değinmiş ve İngilizlerin ikbalini buna bağlamıştır. Ali Kemal, "Hele biz o fazilete o mertebeye muhtaç bir milletiz ki bir lahza teşebbüs-i şahsî nedir anlasak da o yolda çalışsak, hem bir sürü dertlerden kurtuluruz hem de vatanımızı az zaman içinde adeta mamur ederiz. O mücahid-i muallinin yalnız bu fikr-i güzini bizim için cihana değer bir telkin-i hakimanedir (Akt.: Tas, Y., 2025; İkdam, No: 5127, s. 1)." ifadeleriyle Prens Sabahattin'in düşünceleriyle vatanın dertlerden kurtulacağını belirtmiştir.

Sabahattin Bey'in ilkelerinden tevâsî-i mezuniyet konusunu da işleyen Ali Kemal, "Vilayet-i Osmaniye'nin bi'hakkın ıslahını temin için biz bu usulden daha metin bir şart-ı esasi tasavvur edemiyoruz. Hele bu düstura etbaa edilmeden o emniyet-i milliyenin veçhe ma'kul husulünü de idrak eyleyemiyoruz (İkdam, No: 5127, s. 1)." diyerek İngiltere ve Fransa'yı örnek göstermiştir.

Sabahattin Bey, İstanbul'a gelişinin hemen ardından konferanslar aracılığıyla da fikirlerini aktarmaya gayret etmiştir. Bu amaçla 16 Eylül 1908'de Varyete Tiyatrosu'nda halka hitap eden Sabahattin Bey, meşrutiyetle birlikte Müslüman, Rum, Ermeni, Bulgar ve Musevi unsurların artık el ele vererek samimi bir şekilde yaşamasını ve tefrikaların ortadan kalkmasını istemiştir. Sabahattin Bey'in konferansta dile getirdiği teşebbüs-i şahsî konusu ise *İkdam*'da okuyuculara şöyle aktarılmıştır:

"Devr-i istibadda çocuklar ailelerden, aileler meclislerden, meclisler hükümetten muavenet bekliyorlar idi. Anglo Saksonlarda çocuklar istikballerini kendilerinde görüyorlar ve sâî hodlarıyla temin-i maişet ve kesb-i servet eyleyorlar. Biz Osmanlılar birçok fezâile malik bulunuyoruz. Artık hükümete keşkülümüzü uzatarak ondan sadaka talep etmeyelim. Dar'ül sanayileri, dar'ül ticareleri vücuda getirelim. Avrupa'ya medeni bir kavim olduğumuzu ve istikbalin bizim için büyük büyük ümitler beslediğini öğretilim (Akt.: Tas, Y., 2025; İkdam, No: 5142, s. 2)."

Sabahattin Bey, 18 Ekim 1908 tarihli *İkdam*'da neşrettiği "Bir İz'ah" başlıklı makalede de hayata geçirmeye gayret ettikleri program hakkında okuru bilgilendirmeye çalışmıştır. Yurttan ayrıldığı ilk andan itibaren meşrutiyetin yeniden tesisi, istibdadın sadece yönetimden değil yaşam tarzından

¹ Tanör'ün de ifade ettiği gibi, Osmanlı coğrafyasında "ben" düşüncesi yerine pir ve şeyhlere teslimiyetle "biz" olma fikrini aşılaman, kaderci, aynı zamanda kayıtsız-şartsız otoriteye itaat eden kitleler yaratmayı amaçlayan tarikat, eşraf, ağa yapılanmaları, bireyselliğin gelişimini engellemekteydi (Tanör, 2020, s. 30, 31).

kaynaklandığını, Hristiyan ve Müslümanlar arasında samimi bir birlik tesis etmeyi amaçladığını kaydeden Sabahattin Bey, “*adem-i merkeziyetçilik*” hususunda yöneltilen özerklik eleştirilerine karşı da savunma yapmıştır. *Adem-i merkeziyet* idaresinin köprü, okul, hastane gibi temel ihtiyaçların sancak ve vilayet merkezlerince yapılması anlamını taşıdığını ifade eden Sabahattin Bey, merkeziyetçi politikalarla, ticaret için büyük önem taşıyan yolların yapılamayacağını, şahsi teşebbüslerin ise ilerleyemeyeceğini öne sürmüştür:

“*Yarın Meclis-i Meb’ûsan’ımız açıldığı zaman neyle iştilgal edecek? Bugün vilayetlerimizde her taraf sefil ve perişan bir halde! Vazifesini idrak eden bir meclis, elbette bunların suret-i idaresini tebdile mecbur olacak. Bu tebdilat yine bizi felaketten felakete düşüren usul-ı merkeziyete mi istinad edecek? Vilayet memurları, vilayet meclisleri, merkeze karşı yine kundaktaki çocuklar gibi eli kolu bağlı mı kalacaklar? Eğer bağları çözülecek, kanun dairesinde bi hakk-ın vazife sahibi olacaklarsa vilayetimizin usul-ı idaresi ademi merkeziyet yahut tevsi-i mezuniyete tabi olacak demektir. Bu ise elzem. Çünkü onsuz memleketimizin imarı kabil olmadıktan başka, bir vilayetimizdeki usul-ı idarenin diğerinde aynıyla tatbiki muhal! Mesela Yemen ile Selanik ahalisinin tarz-ı maişeti arasında azim farklar var. Bunları yakından görecek, her iki vilayetin ihtiyacat-ı hakikiyyesini en iyi idrak edecek elbette İstanbul’da yaşayan memurlar değil, Yemen’le Selanik’te bulunanlardır. Binaenaleyh adem-i merkeziyet idare unvanı altında öteden beri isteye geldiğimiz ıslahat, vali ve diğer memurların salahiyetini artırmak, Meclis-i Umumi’yi bir an evvel açtırmak ve bu suretle ahalimizi verdiği verginin, mahalle sarfını en muvafık bir surette temin ve teftişe alıştırmaktan ibaret kılıyor (Akt.: Tas, Y., 2025; İkdâm, No: 5173, s. 1).”*

Sabahattin Bey, 19 Ekim 1908 tarihli *İkdâm*’da da “*Teşebbüs-i Şahsi*” başlığı altında fikirlerini izaha devam etmiştir. Türkiye’de şahsi gelişimin ziraat, sanayi ve ticarete aranmadığını, insanların küçük yaştan itibaren devlet memuru olmaya gayret ettiğini ve bunun için de makam sahiplerinin tahakkümü altına girdiğini öne sürmüştür. Zenginleşmek için, ma’lumat, tecrübe, gayret, sebaat ve ihtiyat gibi meziyetlere temellük etmenin şart olduğunu dile getiren Sabahattin Bey, “*Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için (çocukluğumuzdan beri aldığımız terbiye neticesi) kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve bittabi hükümet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla memuru olan bir hükümete çatmak içinde yekneçare liyakat değil, himayedir. Demek ki daha cemiyete birinci adımı atarken bir başkasının himayesine sığınıyoruz (Akt.: Tas, Y., 2025; İkdâm, No: 5174, s. 1).”* ifadelerini kullanmış ve yükselmenin ancak himaye ile mümkün olduğunu belirtmiştir.

Her memlekette olduğu gibi Türkiye’nin de selametinin, milli terbiyenin ıslahına bağlı olduğunu kaydeden Sabahattin Bey, fakat bu terbiyeyi sağlayacak iki kurum olan aile ve mekteplerin kendilerinden beklenen vazifeyi yerine getirmediğini, bu nedenle de yeni nesillerin yeteneklerini ortaya koymada güçlük çektiğini savunmuştur (Akt.: Tas, Y., 2025; İkdâm, No: 5174, s. 1).

Prens Sabahattin’in konferanslarla fikirlerini yayması ve gazete sütunlarında programının yer alması İttihatçı çevrelerden eleştiri almış, *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit Bey ve Emin Galib Bey tarafından “*adem-i merkeziyet*” düşüncesine şüpheyle yaklaşılmıştır. Ancak Prens Sabahattin’in savunucularından ve Ahrar Fırkası kurucularından Mahir Sait Bey, *İkdâm*’da yer alan “*Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi*” başlıklı makalesinde, Hüseyin Cahit ve Emin Galip Bey’in şüphelerini lüzumsuz olarak nitelendirmiştir. Sabahattin Bey’in tesis ettiği cemiyetin, ilk defa toplumsal hastalıkları teşhis ettiğini belirten Mahir Sait, “*Selamet-i saadet-i vatan yolunda teşekkül eden cemiyetler içinde yalnız Sabahattin Beyefendinin cemiyetidir ki, hastalığımızı böyle teşhis ederek bir daha nüksetmemesi için çareler aramıştır (İkdâm, No: 5148, s. 1).”* ifadelerini kullanmıştır.

Sabahattin Bey, gazetelerin yanı sıra yayımladığı, “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*”, “*Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezûniyet Hakkında Bir İzah*”, “*Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah*”, “*İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar*”, “*Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah*” gibi kitapçık ve eserlerle, iktisadi ve toplumsal sorunlara getirdiği çözüm önerilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Sabahattin Bey bu çalışmalarında da merkeziyetçiliği, bireysel girişimleri engelleyen toplum yapısını ve memur zihniyetini, Osmanlı Devleti’nin geri kalmasındaki en önemli etkenler olarak görmüştür.

Sabahattin Bey, “*Türkiye Nasıl Kurtarılır*” adlı eserinde ise yeraltı ve yer üstü kaynakların işletilmesi konusuna değinmiştir. Prens Sabahattin, “*Hayat-ı Umumiye Islahatı*” başlığı altında getirdiği yorumda, bu konulardaki yetkiyi de yerel idareye bırakmak gerektiğini vurgulamıştır. Kaynakların ancak bu şekilde verimli kullanılacağına dikkati çeken Sabahattin Bey, “*Halbuki ülke kaynaklarının en verimli şekilde işletilmesinin şartı, yetkilerin yerel idareye devredilmesi ile orman, maden ve nehirlerden yararlanma konusunda,*

bu idari merkezîyetçiliğin önüne geçilmesidir. Zira bölgenin gerek kaynaklarını, gerekse ihtiyaçlarını en iyi bilen, merkezde oturanlar değil, bilakis yerelde/bölgede yaşayanlardır (Reyhan, 2008, s. 104, 105)." ifadelerini kullanmıştır.

Sabahattin Bey'in, kadınların çalışma hayatına katılmasına ilişkin düşüncesine ise "İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar" adlı eserinde rastlanmaktadır. 1911'de yazılan yedinci mektupta bu konuya değinen Sabahattin Bey, iş hayatında sadece erkek emeğinin yetişmediğini, kadının da kazançlı işlere yönelmesi gerektiğini önermiştir. Ancak Prens Sabahattin'e göre, kadınlar çalışma hayatına atılırken İslam ahkâmından da ayrılmamalıdır:

"Kızlarımızın müdafaa edegeldiğimiz ameli ve mükemmel terbiyeye-i mazhariyyetleri ise kendilerini değil bütün cemiyyeti, tek mil vatanı müstefid edecek. Mesela bir malikane-i ziraiyyenin başına geçerek orada son derece faal, müstakil, meşrutiyet padişahlarından daha müstakil bir aile tesis etmek isteyen namuslu bir genç, refika-ı hayatında, mesaine kudret ve ehliyetle iştirak edecek münevver bir vicdan, büyük ve daimi bir istinatgâh keşfetmek saadetine, bu saadetler melekesine nail olursa, muvaffakiyet ihtimali bin kat daha artmış olmaz mı? (Reyhan, 2008, s. 279, 280)"

Sabahattin Bey, sekizinci mektupta ise dış borçlar konusuna eğilmiştir. Borçların, bütçe açığını kapamak için kullanılmasına karşı çıkan Sabahattin Bey, bu paraların yeni iktisadi araçlar almak ve ülkeyi imar etmek için sarf edilmesini istemiştir. Öte yandan Prens Sabahattin'e göre, dış borçların temin edilmesi gereken adresler ise Berlin ya da Viyana değil, Paris ve Londra olmalıdır (Reyhan, 2008, 298).

Sabahattin Bey, II. Meşrutiyet dönemi siyasi hayatına etki eden bir şahsiyet olsa da programlaştırdığı bu önerilerini hayata geçirememiştir. Kendisinin desteklediği Ahrar Fırkası, 31 Mart Vak'ası dolayısıyla kapatılmıştır. Olayda dahil olduğu gerekçesiyle tutuklanmış ancak serbest bırakılmıştır (Armaoğlu, 1997, s. 611). Sabahattin Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşu esnasında da İsmail Hakkı Efendi aracılığıyla Miralay Sadık'a 500 lira borç vermiştir (Rıza Nur, 1996, s. 42). Sabahattin Bey, İttihatçıların gerçekleştirdiği Bâb-ı Âli Baskını'na bir cevap olarak Mahmut Şevket Paşa kabinesini devirmeyi amaçlayan komploya da karışmıştır. Mart ayındaki komplonun başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa, Beyazıt'ta uğradığı suikastla hayatını kaybetmiştir. Bu olayın da tertipçileri arasında görülen Sabahattin Bey, yargılandığı Divan-ı Harb-i Örfi'de gıyabında idama mahkûm edilmiştir (Kabacalı, 1993, s. 162, 163). Ancak daha öncesinde yurt dışına çıkmayı başaran Sabahattin Bey, Paris'te ikamet etmiştir. Bu süreçte Paris'e giden Cavit Bey, Prensi ziyaret etmiş; Sultan Reşat'ın selamını iletmiş ve haklarında bir af çıkartılacağını bildirmiştir (Kuran, 2000, s. 432). Fakat bu af, ancak 1918'de mümkün olmuştur. Prens Sabahattin, kendisiyle birlikte idam cezasına çarptırılan Ahmet Reşit, Şerif Paşa ve Gümülcineli İsmail ile birlikte 1918'de affedilmiştir (Tunaya, 1989, s. 557). Ardından yurda dönen Prens Sabahattin, Cumhuriyet'in ilanından sonra hanedan mensuplarının yurt dışına çıkartılmasına zorunlu kılan kanunla birlikte tekrar Türkiye'den ayrılmış ve 1948'de İsviçre'de yaşamını yitirmiştir.

Mehmet Cavit Bey, Liberalizm ve Milli İktisat

Mehmet Cavit Bey, Sakızlı Ohannes Paşa'nın ardından liberal iktisadın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli temsilcileri arasında yer almıştır. Liberal tanımlamasının, düşünce ve basın özgürlüğü ile iktisadi alanda serbest ticareti savunanlara atfedilmesi dikkate alındığında (Yayla, 2011, s. 24), Manchester ekolünü benimseyen Cavit Bey de tam bir liberaldir. İktisatta her daim serbest ticareti savunacaklarını belirten Cavit Bey bu düşüncelerini, "Ticaret hususunda mesleğimiz, her türlü itiraza rağmen itirafa mecburuz ki serbesti-i mübadele siyaset-i ilmiyesi olacaktır. Serbesti-i mübadele bizce bir kaide-i esasiye-i iktisadiye ve adeta bir kanundur. Bu kanunu müdafaa edeceğiz (Eroğlu, 2008, s. 277)" sözleriyle açıklamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Sabahattin Bey gibi iktisadi alanda eserler veren Cavit Bey, Meşrutiyet sonrası oluşan Birinci ve İkinci Meclis-i Meb'ûsan'a Selanik Mebusu olarak katılmıştır. 1. Balkan Savaşı'yla birlikte Selanik'in kaybedilmesi üzerine ise Çanakkale mebusu seçilmiştir (Eroğlu, 2008, s. 41). Tevfik Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olması, İttihat ve Terakki içerisindeki bir kesimin karşı çıkması sonucu engellenmiş ancak Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretinde oluşturulan yeni kabineye Maliye Nazırı olarak katılmıştır. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde de bu görevini devam ettiren Cavit Bey, 1911'de parti içi muhalefet dolayısıyla istifa etmek zorunda kalmıştır (Tuncer, 2006, s. 8). İttihat ve Terakki'nin iktisadi

konularda en önemli karar alıcı isimlerinden olan Cavit Bey, 1916 yılından itibaren de cemiyetin merkez-i umumisine katılmıştır (Tunaya, 1989, s. 243). II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamında, basın hayatı içerisinde de yer alan Cavit Bey, Rıza Tevfik ve Ahmet Şuayip ile beraber *Ullûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası*'nı çıkarmıştır. 1908'den 1910'a kadar geçen süreçte 24 sayı çıkan mecmuada, Cavit Bey'in iktisadi fikirlerine yer verilmiştir (Odabaşı, 2017, s. 76, 86). İlm-i Servet ve Usûl-ü Maliye derslerine de giren Cavit Bey, Çavdar'ın ifadesiyle günümüz anlamıyla tam bir ders kitabı niteliği taşıyan "*İlm-i İktisat*" adlı eserini de literatüre kazandırmıştır (Çavdar, 1992, s. 85).

Osmanlı siyasi ve toplumsal yapısını derinden etkileyen II. Meşrutiyet'in ilk günleri, iktisadi hayat açısından da hareketli olmuştur. Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakının ardından Avusturya mallarına karşı gazeteler aracılığıyla boykot başlatılmış, (Çapanoğlu, 1962, s. 23) diğer yandan ilk işçi hareketleri ve grevleri de bu süreçte yoğun şekilde görülmüştü. Çünkü Osmanlı Devleti'nde iş yapan yabancı sermaye, işgücünü de beraberinde getiriyor, dil bilmeyen Osmanlı uyruklarını ise sadece düz işçi olarak çalıştırıyordu (Toprak, 2005, s. 61). Bu nedenlerle de Ağustos ayından itibaren demiryolu hatlarında çalışan işçiler, çalışma süreleri ve ücretlerin yetersizliği gibi gerekçelerle greve başladılar (Tunçay vd., 2021, s.152, 155). Cavit Bey, Osmanlı toplumunda görülen ilk işçi grevlerini, *Servet-i Fünun*'un 15 Ağustos 1908 tarihli sayısında "*Tatil-i Eşgal Meselesi*" başlıklı makaleye konu etmiştir.

Cavit Bey'e göre, gelişmiş sanayiye sahip Avrupa devletlerinde her gün görülebilen bu grevler, şimdilik "*Osmanlı kamuoyuna Batı'dan akseden belirsiz bir sestir*". Fakat işçiler, meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamında haklarını arama fırsatı bulmuşlardı. Kanun-ı Esasi'nin ilanı ve hürriyetin gelişinin, yöneticileri mağrur konumlarından aşağı inmeye mecbur bıraktığına vurgu yapan Cavit Bey, grevlere ilişkin düşüncelerini ise şu sözlerle açıklamıştır:

"Amele ve çalışanlar mahkûm oldukları esaret zincirini parçalayarak mutlak bir serbesti karşısında bulundu. Yönetenler amelelerin şikayetlerini hükümet korkusuyla örtmeyeceklerdi. Ameleler haklı taleplerinin hapisle örtülmeyeceğinden emin idiler. Fakat ne yöneticiler amelelerin şu hür konumları karşısında bulunacaklarını bekliyorlardı; ne ameleler tatil-i eşgal etmek için, bunda muvaffak olmayı temin edebilecek surette hazırlanmışlardı; ne de ahalimiz tatil-i eşgal koşulları ve sonuçları hakkında doğru bir iktisadi düşünceye sahip bulunuyordu. İşte bunun için Reji idaresinden Tütün Fabrikası'nı kapaması ve iki bine yakın amelenin açıkta kalması, Galata rıhtımında hamallar ve maonacıların tatil-i eşgal etmeleri, Haydarpaşa Rıhtımında istasyon binası inşaatında çalışanlarla amelelerin çalışmaktan kaçınmaları, tramvay çalışanlarının grev yapmaları kamuoyunun derhal dikkatini çekti, bu hareketlerin bir an evvel söndürülmesi sebeplerinin hazırlanmasına başlandı ve kısmen muvaffak olundu (Tunçay vd., 2021, s. 103)."

Grevleri değerlendirirken haklı ve faydalı olup olmadığı gibi konuları da yorumlayan Cavit Bey, bir grevde zamanın uygunluğu ve işçi sınıfının taleplerinin kabul edilebilirliğini değerlendirmiştir. Cavit Bey'e göre, şimdilik memleketin sükûnet ve asayişe her zamandan ziyade ihtiyacı vardır. Böyle bir atmosferde ise amelelerin geçim vasıtalarından mahrum olarak etrafa dağılmaları hem siyaseten hem de iktisaden doğru değildir. (Tunçay vd., 2021, s.103)."

Cavit Bey, Haziran 1909'da Rıfat Bey'in istifası üzerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Maliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Cavit Bey'in bu göreve atanmış olması İttihatçı basında memnuniyetle karşılanmış ve bakanlıktaki ilk gün irad ettiği nutuk, *Tanin*'de yayımlanmıştır. Cavit Bey, burada yaptığı konuşmada zor bir görev üstlendiğini, ancak bu görevi layıkıyla yerine getireceğini söylemiştir. Görev süresi içerisinde haksızlıklardan uzak duracağını kaydeden Cavit Bey, bakanlık çalışanlarını da ikaz etmiş; liyakatla çalışanların taltif, ihmalkar davrananların ise cezalandırılacağını dile getirmiştir:

"Bey, paşazade bence hepsi müsavidir. Çalışanlar daima terakki ve teali eder, her kim vazifesine süluk ederse o emin olmalıdır ki hakkında her vakit terakki açıktır. Vazifelerinde tekasül (üşenmek) edenler de emin olmalıdır ki kendileri için bu nezarete yer yoktur. Hiçbir vakit terakki edemez. Kabahatleri görülenler kanunen icra ettikleri fiilin derecesine göre duçar-ı ceza edilecektir. Bir de en ziyade nazarı dikkate aldığım cihet hüsn-i ahlakdır. Hepiniz mükellef olduğunuz vazifenin derece-i ehemmiyetini takdir ederseniz bu gün memleketimizde en ziyade muhtaç-ı islah daire, Maliye Nezareti'dir. Ben nezaretimi diğer dairelere numune-i emsal olacak bir derecede görmek isterim. 10 Temmuz'dan mukaddem Maliye Nezareti'nin ne halde bulunduğunu biliyorsunuz. Ben ne kadar çalışsam burada yine sizler muin olmadıkça bir şey yapamam. Her dairede en küçük kâtipten müsteşara varıncaya kadar her kes yek vücud olarak çalışmalı seyyanen sarf-ı mesai eylemeli. İşte o zaman nezaretin umuru, islah edilmiş olur. (Tanin, No: 295, s. 2)"

*Tanin'*deki haberin devamında, Cavit Bey tarafından defterdarlıklara gönderilen telgraf suretine de yer verilmiştir. Cavit Bey, bu telgrafta da maliye nizamının öneminden bahsetmiş, "Sizler her biriniz kendi muhitiniz içinde takip eyleyeceğiniz düstur-u müstakim hareketle memleketin menba-ı müstakim-i maliyesinin birer taşıyıcı vaz' edeceksiniz. Bu taşların çürük olmamasına dikkat ediniz. Adaletsizlik, haksızlık her zaman her işte fena neticeler verir. Umur-u maliyede ise pek vahim ahvali intaç eyler. Herkese kamilen göstermelisiniz ki kanun nazarında zengin ve fakir müsavidir. Herkes devr-i sabıkın haksızlıklarından bi'hakk-ı müşteki olan vatandaşlarımıza gösterin (*Tanin*, No: 295, s. 2)." diyerek devr-i sabık döneminde mali alanda yaşanan geriliğin izalesi için çalışılmasını istemiştir.

"Türkiye'nin İstikbali Ziraattadır"

Cavit Bey'e göre Türkiye bir ziraat ülkesidir. *Mülkiye Dergisi'*nde yazdığı "Memleketimizin Vesait-i Serveti" başlıklı makalede bu husus üzerinde duran Cavit Bey, ülkelerin iş bölümü kaidesi uyarınca başarılı olabileceği sektörlerde ilerleyebileceğini işaret etmiş, Türkiye'yi ise bir ziraat ülkesi olarak nitelendirmiştir:

*"Bir milletin medeniyeti, bir memleketin umuru, mümkün olduğu kadar fazla sanayi icra etmekle değil, taksim-i a'mal kaidesine teofikan kendisinin tabiaten ve bir de kesben en müsait bulunduğu meşgale icra eylemesiyle husule gelir. Bu kaide-i esasasiniye memleketimize tatbik edecek olursak vesait-i seroetten hangisine ehemmiyet vermekliğimiz icab eyleyeceğini tayin etmekte güçlük çekmeyiz (*Mülkiye Dergisi*, Cilt: 1, No: 1, s. 26, 29)."*

Makalesinde, Avrupalı ülkelerin sanayi kollarında kat ettikleri mesafenin büyüklüğüne de dikkati çeken Cavit Bey, Türkiye'nin fakir sanayisiyle mukayese edildiğinde aradaki farkın kapanmayacak derecede büyük olduğunu ümitsizlikle ifade etmiştir. Cavit Bey, sermayesi ve bilgisi yurt dışından ithal edilecek bir sanayiye de karşı çıkmaktadır:

*"Biz memleketimizde sanayi-i cesimeyi tesis etmek için ne sermayeye, ne ilm-ü irfana, ne de vesait-i saireye malikiz. İlm-i irfanı yani bunun erbabını hariçten, sermayeyi hariçten, vasait-i hariçten getirmeye mecburuz. Başka memleketlerden taşıyacağımız bu esbab-ı unsurlarla vatanımızda tesis-i sanai ettik diyeceğiz. Fakat neye yarayacak. Bundan kim istifade edecek? (*Mülkiye Dergisi*, Cilt: 1, No: 1, s. 26, 29)"*

Cavit Bey, bu gerekçeleri sıraladıktan sonra sanayide himayeci yaklaşımların da yersiz olduğunu belirtmiş, bunun için bütçeye tahsisat koymaya gerek görmemiştir. Cavit Bey'e göre sermayeler kendi mecralarını tayin etmeli, devlet ise sanayi alanında adımlar atarken ülkenin gerçekleri ve ham maddesi Türkiye'de olan alanlarda fabrikalar teşkil etmelidir. Sadece hakikatin peşinden koşacaklarının altını çizen Cavit Bey, "Mevadd-ı ibtidaiyesi (hammaddesi) memleketimizde yetişen eşya için fabrikalar küşadını arzu ederiz. Fakat uzun, pek uzun bir müddette bile bu topraklarda neşvünema bulmayacak bazı sanayi tohumlarını beyhude yere ekmekten ve halkımızı da hazinemizi beyhude masraflara sokmaktan ihtiraz edeceğimiz (sakınacağımız) için teşebbüsâtın bittabi aleyhtarı olacağız (Eroğlu, 2008, s. 275)." diyerek bu yöndeki yorumunu dile getirmiştir.

Osmanlı'nın sanayi alanındaki geriliğine karşın zirai noktada büyük servete sahip olduğunu, coğrafyasında verimli topraklar, kıymetli madenler barındırdığını vurgulayan Cavit Bey, bu zenginliklerin ekonomiye kazandırılması için de yolların taşıdığı önemi vurgulamıştır. Dolayısıyla yolların ıslah edilmesini, şimendifer hatlarının çoğaltılmasını ve vapur kumpanyaları teşkil edilmesini öneren Cavit Bey, bir memleketin medeni açıdan yüksekliğinin, yollarının genişliği ile ölçülebileceğini savunmuştur:

"Zira ziraat ve ticaretin ruhu yollardır. Ticareti, vücudumuzdaki kan damarlarına teşbih ederler. Doğrusu ticareti kana, damarları da yollara teşbih etmektir. Eğer muntazım yollar bulunmayacak olursa mahsulat ve ma'mulâtın bir mahalden diğer mahalle nakli nasıl kabil olur? Yollar ticaretin, ticaret, medeniyetin terakki ve tevs'inin (genişletmek) en büyük şartıdır. (Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, Cilt: 1, No: 1, s. 74-76)."

İttihat ve Terakki'nin iktisadi alandaki en önemli temsilcisi olan Cavit Bey, parti içerisinde başlayan Hizb-i Cedit hareketi dolayısıyla 1911 yılında İbrahim Hakkı Paşa kabinesindeki bakanlık görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1912 yılında kurulan Sait Paşa Kabinesinde ise Nafia Nazırı olarak

görevlendirilen Cavit Bey, bu görevini Sait Paşa hükümetinin sükûtuna kadar devam ettirmiştir². Cavit Bey, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 1913'te suikastla öldürülmesinin ardından kurulan Sait Halim Paşa hükümetinde ise tekrar Maliye Nazırlığına getirilmiştir (İlkin, 1993, s. 175).

Cavit Bey'in liberal iktisat görüşlerine rağmen, özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı, İttihatçılar milli iktisat ilkelerine yöneltmiştir. Bilhassa Balkan Savaşları, İttihatçılardaki "anasır-ı ittihad" özlemini öldürmüştür, her alanda olduğu gibi iktisadi alanda da Türklüğü ön plana alan politikalara sevk etmiştir (Toprak, 2005, s. 5). Çünkü Türkler, Gökalp'in de ifade ettiği gibi; kendi ülkelerinde azınlıkların, kapitülasyonlar dolayısıyla da yabancıların tutsağı durumundaydı. Yani Parvüs'ün deyişiyle can damarları yabancıların pençesindeydi (Tunaya, 1989, s. 330). Bu nedenle Türkler, artık sadece asker ve memur değil, iktisadi alanda da tüccar ve sanayici sınıfına dâhil olmalıydı (Toprak, 2005, s. 19). İttihatçılar, 1913'ten 1917 yılına kadar devam eden mutlak iktidar evrelerinde bu politikaları uyguladı ve bir Türk burjuvasının doğmasında başarı gösterdi (Tanör, 2020, s. 215).

Cavit Bey'in İdamı

İktisatçı kimliğiyle tanınan Cavit Bey'in ismi de, Sabahattin Bey gibi suikastlarla birlikte anılmıştır. İlk olarak Cavit Bey aleyhinde yazılar kaleme alan *Şehrah Gazetesi* başyazarı Zeki Bey, 10 Temmuz 1911'de Bakırköy'deki evine dönerken vurularak öldürülmüştür (Topuz, 2003, s. 91). Duyûn-ı Umûmiye'deki memuriyetinin yanı sıra *Serbesti* ve *Mizan* gibi gazetelerde de yazılar yazan Zeki Bey'in katledilmesine, Cavit Bey'in sebebiyet verdiği öne sürülmüştür (Güncü, 2016, s. 65). Ancak Cavit Bey, bu suikast dolayısıyla bir takibata uğramamıştır. Cavit Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanlarla birlikte savaşa girmesinin ardından ise bakanlıktan çekilmiş, Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası'nın kuruluşunda görev almış, son olarak da Talat Paşa ve Ahmet İzzet Paşa kabinelerinde Maliye Bakanlığı yapmıştır (İlkin, 1993, s. 175, 176). I. Dünya Savaşı'nın ardından Meclis-i Meb'ûsan 5. Şubesi ve Divan-ı Harbi Örfî'de mahkeme önüne çıkan Cavit Bey, İttihat ve Terakî'nin iktisadi politikaları dolayısıyla yargılanmış ve 15 yıl kürek cezasına çarptırılmıştır (Toprak, 2005, s. 8). Ancak bir süre İstanbul'da saklanan Cavit Bey, yurt dışına kaçmayı başarmış, Lozan Barış görüşmeleri esnasında ise Türk delegasyonuna danışmanlık yapmıştır. 1926 İzmir Suikastına da adı karışan Cavit Bey, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü öldürmeyi amaçlayan bu teşebbüsün ardından idam cezasına çarptırılmış ve 26 Ağustos 1926'da asılmıştır.

Sonuç

Prens Sabahattin Bey ve Cavit Bey, II. Meşrutiyet döneminde hem iktisat hem de siyaset alanında izler bırakan isimler olarak yer edinmişlerdir. Sabahattin Bey, babası ve kardeşiyle birlikte Avrupa'ya firarının ardından Jön Türk hareketine katılmış ve lider şahsiyetlerden biri olmuştur. Sabahattin Bey, Ahmet Rıza Bey ve çevresi ile yaşadığı liderlik çekişmesinin ardından Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-î Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuş ve *Terakki* gazetesini yayımlamıştır. Prens Sabahattin, Osmanlı toplumunun içtimai ve iktisadi hayattaki gelişimi için önerdiği ilkeleri de bu cemiyet programı ile hayata geçirmeye çalışmıştır. Le Play ekolünden etkilenen Sabahattin Bey, fikirlerini gazeteler yoluyla da yaymaya çalışmıştır. Başta *İkdam* olmak üzere çeşitli yayın organlarında Sabahattin Bey'in iktisadi görüşleri yer bulmuş; Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yönetim anlayışına, eğitim sistemine ve içtimai hayattaki eksikliklerine yönelik eleştiriler getirilmiştir. Prens Sabahattin, çözüm önerisi olarak ise "adem-i merkezîyet" usulüne geçilmesini; Anglo Sakson eğitim sistemini, bireysel teşebbüsün yaygınlaştırılmasını ve gençlerin ikballerini memuriyetlerde aramayı bırakmasını önermiştir. Ancak Prens Sabahattin'in önerdiği ilkeler, İttihatçı basın tarafından eleştiri konusu olmuş; özellikle "adem-î merkezîyet" prensibinin azınlıkları bağımsızlığa götüreceğine yönelik endişeler vurgulanmıştır.

² Cavit Bey'in Nafia Nazırlığı sırasında 10 yıllık bir kalkınma programı tasarlanmıştır. Buna göre, Mezopotamya'da, Vardar, Boyana, Meriç ve Şeria gibi nehirler ile Konya Ovası'nda sulama projeleri planlanmıştır (Eroğlu, 2008, s. 274).

Sabahattin Bey, siyasi mücadelelerine rağmen, fikirlerini uygulamaya sokabileceği iktidar mevkisini tam olarak elde edememiştir. Örgütlediği Ahrar Fırkası, 31 Mart Vak'asında dahil olduğu gerekçesiyle kapatılmış, kendisi tutuklanmış, ancak serbest bırakılmıştır. İlerleyen süreçte de siyasi komploların içerisinde yer alan Prens Sabahattin, Mahmut Şevket Paşa suikastı dolayısıyla da itham edilmiş ve gıyabında idam cezası almıştır. Ancak yurt dışına kaçmayı başaran Sabahattin Bey, 1918 yılındaki aftan sonra yurda dönmüştür. Sabahattin Bey, 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedan üyelerini yurt dışına çıkartan kanunla, son kez ve bir daha dönmek üzere Avrupa'ya gitmiş, 1948'de İsviçre'de yaşamını yitirmiştir.

Klasik iktisat teorilerini ve liberalizmi benimseyen Cavit Bey ise politik yaşamında Sabahattin Bey'den daha şanslı olmuş, İttihatçılar tarafından meşrutiyet sonrası kurulan kabinelere girmesi sağlanmıştır. Cavit Bey, Hüseyin Hilmi Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Sait Halim Paşa, Talat ve Ahmet İzzet Paşa kabinelerinde Maliye Nazırı, Sait Paşa hükümetinde ise Nafia Nazırı olarak hizmet vermiştir. Cavit Bey, iktisadi yaşamda serbest ticaret ilkelerini benimsemiş, ziraatın önemini ifade etmiş, devletin müdahaleci politikalarına karşı durmuştur. Tabiat açısından ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklara ilişkin alanlarda da sanayileşmeye gidilmesini önermiş, bunun da girişimciler eliyle yapılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Cavit Bey, bu düşüncelerini ikinci meşrutiyet dönemi basınında *Tanin* ve *Servet-i Fünun* gibi gazetelerin yanı sıra, çıkardığı *Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* ve *Mülkiye* gibi dergilerde sıklıkla ifade etmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ise özellikle 1. Balkan Savaşı'nda yaşanan hezimetin ardından her alanda başlattığı milliyetçi politikaları, iktisadi alana da taşınmış; Türklerin ticarete ve sanayide güçlenmesini amaçlamıştır. Bu adımlar Cumhuriyet döneminde de devam ettirilerek yerli sanayinin geliştirilmesi, ticaret ve ziraatta Türklerin zenginleştirilmesine gayret gösterilmiştir. Ancak Türkiye'nin Almanya yanında 1. Dünya Savaşı'na katılmasını kabul etmeyen Cavit Bey hükümetten çekilmiştir. Savaşın ardından yapılan yargılamalarda 15 yıl kürek cezası alan Cavit Bey, Cumhuriyet sonrası dönemde Mustafa Kemal'e yönelik düzenlenen İzmir Suikastı Davasında yargılanmıştır. Suçlu bulunan Cavit Bey, İstiklal Mahkemesi kararıyla idam cezasına çarptırılmış ve infazı 26 Ağustos 1926'da gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu çalışma, etik kurul onayı gerektiren herhangi bir araştırma sürecini içermemektedir. Bu nedenle etik kurul beyanına gerek yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu çalışmanın hazırlanması sürecinde hiçbir kişi veya kurumla çıkar çatışması içinde olmadığını beyan etmektedir. Ayrıca çalışma, herhangi bir mali kaynak veya sponsorluk desteği alınmaksızın bağımsız olarak yürütülmüştür.

Kaynakça

- Copleston, F. (2010). Alman İdealizmi. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
 Ahmad, F. (1969). *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*. At the Clarendon Press.
 Akşin, S. (2015). *31 Mart Olayı*. İstanbul: İmge Yayınları.
 Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
 Çapanoğlu, M. S. (1962). *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*. İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yayınları.
 Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
 Eroğlu, N. (2008). *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Güncü, M. (2016). İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastının Kamuoyunda Yankıları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies XVI/33*. s. 33-61
- İlkin, S. (1993). Cavit Bey, Mehmed. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 7*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. 175-176
- Kabacalı, A. (1993). *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*. İstanbul: Altın Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Çev.: Ceren Elitez. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kutay, C. (1964). *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Odabaşı, L. (2014). Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 1, Sayı: 4. s. 76-86.
- Okan, O. (2008). Prens Sabahattin Literatürü Üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt: 6, Sayı 11. s. 477-498.
- Reyhan, C. (2008). *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri Prens Sabahattin (1877-1948)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Rıza Nur (1996). *Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*. Yay. Haz.: İlhami Yalınkılıç. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sancaktar, F. M. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi 1876 - 1923*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tanör, B. (2020). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taş, Y. (2025). *İttihat ve Terakki Yanlısı ve Muhafif Gazetelerin Dönemin Siyasi Gelişmelerine Yaklaşımları (1908-1914)*. (Doktora Tezi)
- Toprak, Z. (2005). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basım Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt III, İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları
- Tuncer, P. (2006). İttihatçı Cavit Bey (Liberal Mazlum). *Liberal Düşünce Dergisi*, (34), s. 5-22
- Tunçay, M. & Akbayar N. & Çavaş R.& Demirel, Y. (2021). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı 23 Temmuz 1908 - 23 Temmuz 1909*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uçman, A. (2007). Prens Sabahattin 1878-1948, Son Devir Osmanlı Siyaset ve Fikir Adamı. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C: 34*. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. S. 341-342.
- Yayla, A. (2011). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.

Sürelî Yayınlar

- Ali Kemal, "Sabahattin Bey Efendi", *İkdam*, No: 5127, 2 Eylül 1908, s. 1.
- Mahir Said, "Adem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-i Şahsi", *İkdam*, No: 5148, 22 Eylül 1908, s. 1.
- "Maliye Nazır-ı Cedidi", *Tanin*, No: 295, 28 Haziran 1909, s. 2.
- Mehmed Cavit, "Rumeli Şimendiferleri", *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 1, S. 74-76.
- "Prens Sabahattin ve Mahmud Paşa Merhumun Nakl-i Azimi", *İkdam*, No: 5128, 3 Eylül 1908, s. 1.
- "Sabahattin Beyin Konferansı", *İkdam*, No: 5142, 17 Eylül 1908, s. 2.
- Sabahattin, "Bir İz'ah", *İkdam*, No: 5173, 18 Ekim 1908, s. 1.
- Sabahattin, "Teşebbüs-i Şahsi", *İkdam*, No: 5174, 19 Ekim 1908, s. 1.
- Selanik Mebusu Mehmed Cavit, "Memleketimizin Vesait-i Serveti", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, S. 26-29

Extended Abstract

The emergence and evolution of liberal thought within the late Ottoman Empire constitutes one of the most remarkable dimensions of the intellectual transformation that accompanied the empire's modernization process in the nineteenth and early twentieth centuries. This study, entitled "Reflections of the Economic Views of Prince Sabahattin and Mehmet Cavit Bey in the Ottoman Press," examines two prominent representatives of Ottoman liberalism – Prince Sabahattin (1878–1948) and Mehmet Cavit Bey (1877–1926) – focusing on how their economic ideas were disseminated, debated, and interpreted in the press during the Second Constitutional Period. The article situates both figures within the broader socio-political context of Ottoman modernization, exploring how their respective interpretations of liberalism embodied distinct approaches to the issues of centralization, entrepreneurship, and state intervention in the economy. Prince Sabahattin, the son of Seniha Sultan and Mahmud Celaleddin Pasha, emerged as one of the leading theorists of decentralization (*adem-i merkeziyet*) and private enterprise (*teşebbüs-i şahsi*). Deeply influenced by the sociological school of Frédéric Le Play, and by Western thinkers such as Edmond Demolins and Fouillée, Sabahattin sought to adapt Western social and economic paradigms to Ottoman realities. His primary argument rested upon the conviction that Ottoman underdevelopment derived from excessive bureaucratic centralization and the absence of individual initiative. For him, true social progress required the establishment of local self-government, the diffusion of moral and economic education, and the encouragement of productive individual effort. In this framework, the family and school were to assume crucial roles in shaping a new social type based on initiative and self-reliance rather than on dependence upon the state. Sabahattin's political and intellectual activity intensified following his return to Istanbul after the proclamation of the Second Constitutional Monarchy in 1908. As the founder of the *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* and later of the *Ahrar Fırkası*, he articulated a liberal program centered on decentralization and civic participation. His views found extensive resonance in newspapers such as *İkdam*, where his articles "Bir İzah" and "Teşebbüs-i Şahsi" were published, and where his speeches were reported with enthusiasm. In these writings, Sabahattin argued that every province should be granted administrative autonomy to manage its own fiscal and infrastructural needs, such as schools, hospitals, and roads. He maintained that social stagnation in the Ottoman lands stemmed from the collective mentality that valued obedience and patronage over personal endeavor, and that true progress would only be possible through individual enterprise. The Ottoman press became the principal medium through which these liberal ideas were popularized and contested. Writers such as Ali Kemal and Mahir Sait endorsed Sabahattin's liberal program, underlining the compatibility of decentralization with constitutionalism. Conversely, the leading organ of the Committee of Union and Progress (*Tanin*) expressed serious reservations, claiming that decentralization might pave the way for ethnic separatism. This divergence reflected the larger intellectual tension between civic pluralism and state unity that characterized the late Ottoman political discourse. Despite such opposition, Sabahattin continued to elaborate his theories in a series of pamphlets, including *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, *Teşebbüs-i Şahsi ve Tevâs-i Mezâniyet Hakkında Bir İzah*, and *İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar*. These writings not only defended the principles of private initiative and local governance but also addressed issues such as the rational use of natural resources, women's participation in the workforce, and fiscal responsibility. In contrast to Sabahattin's sociological and moral interpretation of liberalism, Mehmet Cavit Bey represented an economic and institutional embodiment of liberal thought from within the ranks of the *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (Committee of Union and Progress). Born in Salonica into a *Dönme* family, Cavit Bey was trained in finance and political economy and later taught *İlm-i Servet* and *Usûl-i Maliye* at the *Darü'l-Muallimin*. As a proponent of the Manchester School of classical economics, he viewed free trade (*serbest-i mübadele*) as an immutable principle of economic progress and considered state intervention an obstacle to productivity and fiscal balance. His liberalism was therefore rooted not in political opposition, as in Sabahattin's case, but in administrative reform and the rationalization of the Ottoman fiscal system. Cavit Bey's economic thought found expression both in his ministerial activities and in his writings published in *Servet-i Fünun*, *Tanin*, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, and *Mülkiye Dergisi*. His article "Tatil-i Eşgal Meselesi" analyzed the early labor strikes that erupted after 1908 and interpreted them as inevitable consequences of the new constitutional freedoms. He criticized both employers' authoritarianism and workers' inexperience, emphasizing the necessity of social harmony for sustainable economic development. In "Memleketimizin Vesait-i Serveti," Cavit stressed that the Ottoman Empire, lacking the capital and expertise required for large-scale industrialization, should concentrate on agriculture and infrastructure as the most viable sources of wealth. He regarded roads, railways, and ports as the "arteries of civilization," indispensable for integrating regional economies and enhancing trade. Although Cavit Bey's thought remained firmly liberal in orientation, historical contingencies compelled him to accommodate the emerging doctrine of *milli iktisat* (national economy) that gained ascendancy after the Balkan Wars and World War I. Within this new framework, economic policy increasingly emphasized national self-sufficiency and the development of a Turkish entrepreneurial class. Cavit, despite his earlier adherence to *laissez-faire* principles, contributed to these policies as Minister of Finance and later as Minister of Public Works, supervising fiscal and infrastructural projects that aimed to strengthen economic independence. His later life, however, ended in tragedy: accused of participation in the İzmir assassination plot against Mustafa Kemal Atatürk, Cavit Bey was executed in 1926, symbolizing the decline of the Ottoman liberal tradition in the early Republican era. This study presents the economic views and visions of Prince Sabahattin and Mehmet Cavit Bey, who occupied opposite ends of the political spectrum. Sabahattin's sociological liberalism emphasized moral reform, education, and local autonomy as the preconditions for progress, whereas Cavit Bey's economic liberalism stressed fiscal discipline, free trade, and agricultural development as practical instruments of modernization. Both thinkers, however, shared a belief in individual initiative as the essential driver of national advancement. Their ideas, disseminated and debated through the Ottoman press, contributed to the intellectual groundwork of modern Turkish economic thought. In conclusion, the reflections of Sabahattin and Cavit Bey's ideas in the periodical literature of the Second Constitutional Era demonstrate how liberalism in the Ottoman context was not a mere imitation of European models but rather a selective adaptation shaped by the empire's administrative, social, and economic realities. The press functioned as a dynamic platform where liberalism, nationalism, and centralism intersected and conflicted, thereby constituting an essential arena in which the future of the Ottoman political economy was negotiated. By examining these press debates, this study underscores the significance of intellectual pluralism in the late Ottoman world and situates the liberal discourses of Sabahattin and Cavit Bey as formative elements in the long trajectory of Turkish modernization.